

# Negen Eeuwen verkeer door de Biltse dorpen.

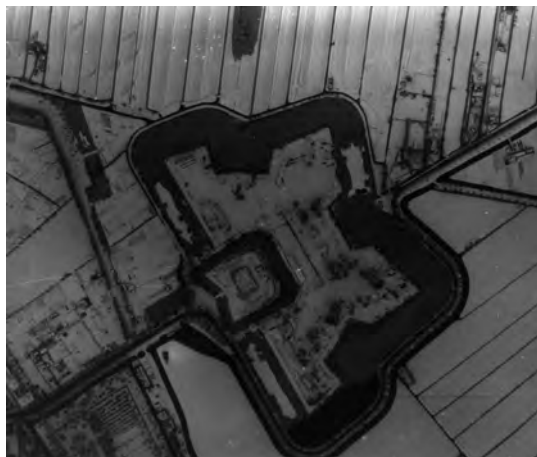
## Knooppunten van (spoor)wegen en vaarten in betwist militair grensgebied

*Vooraf*

*“Slechts in de nabijheid van enkele grotere steden trof men bestrate wegen aan. In de provincie Utrecht betrof dat bijvoorbeeld de Hoofddijk van Utrecht naar het klooster Oostbroek (ca. 1125), die wordt beschouwd als de oudste bestrate weg in Nederland. Iets jonger is de huidige Biltstraat, de weg van Utrecht naar De Bilt. Deze weg werd in 1139 door het veen aangelegd ter verbetering van de route van Utrecht naar de Utrechtse Heuvelrug en vandaar naar het oosten (Keulen). Omstreeks 1290 werd dit stuk weg bestraat (de Nieuwe Steenweg).”*

Dat valt te lezen in de *Wegwijzer. Gids voor historisch onderzoek naar verkeer en vervoer in de provincie Utrecht* van de hand van D.T. Koen en J. Renes.<sup>2</sup>

De aandacht voor *Negen eeuwen Bilts Verleden* in 2013 maakt ook inzicht in de Biltse mobiliteit van betekenis. De dorpen van de moderne gemeente De Bilt hebben immers hun karakter mede te danken aan hun bijzondere ligging, langs doorgaande (spoor)wegen en onder de rook van een grote, strategisch belangrijke stad. Nu lopen er de A27, de A28, de N234, de N412 en de N417. Twee spoorlijnen doorkruisen de gemeente en op het grondgebied van de gemeente liggen en lagen depots van defensie en niet te vergeten: de *Nieuwe Hollandse Waterlinie* met de forten Ruigenhoek en Voordorp en vroeger ook nog het fort Blaucapel. Omstreeks 1639



*Fort De Bilt. 1920 Luchtfoto collectie Historische Kring D'Oude School.*

groef men vanaf de Gildpoort een vaart over De Bilt naar Zeist om goederen over het water te kunnen transporteren. Destijds vormde deze waterweg een belangrijke verbinding aan de oostzijde van de stad Utrecht. Tenslotte liep er sinds de late veertiende eeuw een kanaaltje voor turftransport ook over Bilts gebied: de *Praamgracht*. Beide waterwegen zijn nu zonder economische betekenis.

De vormgeving van dit eeuwenoude, omvangrijke Biltse transportnet en de ermee samenhangende defensiebarrière besloeg negen eeuwen en heeft alles te maken met de economie en militaire betekenis van wat ooit de middeleeuwse hoofdstad van Nederland was: Utrecht.

## De Middeleeuwen

De Biltse mobiliteits- en militaire functies zijn dus, zoals gezegd, heel oud. Het begint met het vroeg twaalfde-eeuwse *St. Laurensklooster* (het al genoemde klooster *Oostbroek*) en het erbij horende *Vrouwenklooster*. Dit waren kloosters op strategische plaatsen. Immers: ook *Vrouwenklooster* (nu: KNMI) lag aan de al genoemde *Steenstraat/weg*<sup>3</sup> naar en van Utrecht, onder de muren van die stad. Deze Steenweg was tevens van groot belang voor de handel op het oosten, richting Duitsland, en maakte deel uit van de (pelgrims)route van Utrecht door het land van Maas en Waal, langs de Maas naar Maastricht en verder naar het zuiden.

Op militair terrein was het gebied van onze gemeente een vaak betwiste grensstreek (tussen het Sticht en het graafschap Holland) en een belangrijke defensieve barrière voor vijanden uit vooral het oosten. Dit gold met name voor het zuidelijke en westelijke deel van onze huidige gemeente. In dat zuiden lag bijvoorbeeld vanaf de negentiende eeuw een deel van (*Nieuwe*) *Hollandsche Waterlinie*. Vanaf 1815 werd de stad Utrecht binnen deze (al veel oudere) *Hollandse Waterlinie* gebracht. Daarna kwamen de forten van de *Nieuwe Hollandse Waterlinie* (NHW)

op en bij ons gebied tot stand (*De Bilt, Ruigenhoek, Blauwkapel, Voordorp*).

Als strategisch belangrijk militair grensgebied heeft het grondgebied van de gemeente echter een veel verder teruggaand verleden dan dat van de *Nieuwe Hollandse Waterlinie* alleen, hoe belangrijk ook. Zo vond bijna vijf eeuwen voor het tot stand komen daarvan, op 19 juli 1348, in de buurt van *Hollandsche Rading* al een veldslag plaats tussen de troepen van de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht:

*“tusschen [de Hollanders] en die van ‘t Stigt, [is], op eene vlakke, Lopers genaamd ... een slag voorgevallen ... waar in die van Eemnes, zig onder een Hollandschen Hoofdman begeeven hebbende, dapperlyk tegen de Bisschoplyken vogten, doch eindelyk het nedersplyt delfden.”*<sup>4</sup>

Aan de oostkant van de moderne gemeente De Bilt had men door oorlogsoperaties evenzeer last van de ligging onder de rook van de bisschopsstad en de daarvandaan richting Zeist en Amersfoort lopende verbindingen landinwaarts. Naarmate de stad Utrecht groeide in belang en omvang, richtten zich steeds meer militaire ondernemingen in de veertiende, vijftiende en vroege zestiende eeuw tegen die stad.

Vrouwenklooster en het dichtbij gelegen en ervan afhankelijke, later ontstane dorp De Bilt – de eerste melding daarvan stamt uit de vroege veertiende eeuw – komen we nu eens tegen als legerplaats, dan weer als uitvalsbasis, dan weer als voorwerp van plundering en brandstichting. Zo lezen we over het jaar 1372, dat de Gelderse hertog Willem van Gulik toen onder meer De Bilt verbrandde.<sup>5</sup> Een halve eeuw later luidde het in de bronnen:

*“... in die tijd [oktober 1421] richtte Jacob van Gaesbeeck met de Geldersen en de met hen verenigde Utrechtenaren veel schade aan, want hij verwoestte met brandstichting en roof Gerlandia [De Geer of Vreeland] en het voor de Utrechtse stadspoorten liggende De Bilt”*<sup>6</sup>

Weer 37 jaar later, in 1458, werd een deel van De Bilt in de as gelegd door de troepen van Antoon de *Grote Bastaard* van Bourgondië die zijn kort daarvoor tot bisschop benoemde broer David van Bourgondië kwam bijstaan in diens poging gewapenderhand zijn gezag te vestigen. Deze *Grote Bastaard* trok met duizend ruiters naar de opstandige stad Utrecht, *“ende quam mit alle sijn volc op die Bilt, ende verbrande daer sommige husen”*.<sup>7</sup>

Nog eens drieëntwintig jaar later woedde er weer strijd in de buurt van

Vrouwenklooster, ditmaal in het westen van de huidige gemeente: het gaat om de veldslag die bekend staat als de *Slag bij Westbroek*, op Tweede Kerstdag 1481, toen bisschop David weer eens ruzie had met zijn stedelijke onderdanen. De stad Utrecht haalde dat jaar de broer van de hertog van Kleef, Engelbert van Kleef, binnen als landvoogd, waarop de Bourgondiërs om hem de stad uit te lokken het dorp Westbroek in brand staken. Daarop trokken de Utrechters ten strijde en liepen vervolgens in de val. Ze werden omsingeld en met zware verliezen verslagen. Het dorp Westbroek bloedde ervoor ...

### **De Vroegmoderne Tijd**

Twintig jaar na de Slag bij Westbroek werd Utrecht opnieuw een speelbal van de strijd tussen de Bourgondiërs en de Gelderse hertog Karel van Egmond, die poogde de onafhankelijkheid van Gelre in stand te houden. In dat licht moet men de Gelderse aanslag op de stad Utrecht in 1505, vanaf Bilts gebied, zien. De Gelderse hertog was daar toen met 2000 manschappen gelegerd. Zeven jaar later was het weer raak. In de bewoordingen van de abdis van Vrouwenklooster, Henrica van Erp:

*“De soldaten van de hertog van Gelre kwamen hier op de dag voor St. Thomas*

*[20 december] 1512. ‘s Middags omstreeks één uur verbrandde het huis van onze priester. Op een kerstavond daarna kwamen de soldaten vanuit Amsterdam weer hier. Deze troepen verbleven ‘s nachts op Oostbroek.”*

Vier jaar later werd Vrouwenklooster voor de zoveelste keer geconfronteerd met de strijd tussen Bourgondië en Gelre:

*“In het jaar 1516 bivakkeerde graaf Hendrik van Nassau op de dag voor St. Laurens [9 augustus] [hier]<sup>8</sup> en nog meer heren en jonkheren en edellieden, met veel paarden en soldaten. De heren verbleven hier in het klooster en de rest van het krijgsvolk was gelegerd aan de Gere in De Bilt en op de Brink. ... Er waren duizend paarden en zesduizend soldaten naar men zei. De graaf van Nassau schonk ons klooster 72 zuiver gouden guldens voor de grote schade die wij geleden hebben vanwege hun twee nachten durende verblijf.”*

De troepen van de Gelderse hertog bleven onrust zaaien in de omgeving van Vrouwenklooster. In maart 1523 was er sprake van overlast door de soldaten van de hertog die in Westbroek en omgeving gelegerd waren. Ze zouden vervolgens naar Oostbroek gaan om vandaar naar het oosten te trekken.<sup>9</sup>



*Vrouwenklooster collectie Historische Kring D'Oude School.*

De oorlog laaide weer op in de late jaren 1520, toen bisschop Hendrik van Beieren een laatste maar uiteindelijk vergeefse poging deed om de zelfstandigheid van het bisdom te handhaven, waarbij de stad Utrecht hem hinderlijk voor de voeten liep. In maart 1527 liet de bisschop tweehonderd gewapende mannen uit Amersfoort naar De Bilt

komen om hem bij te staan in zijn strijd met de Geldersen.<sup>10</sup> Maar vervolgens weigerde de stad Utrecht in augustus 1527 om de bisschop en zijn leger toegang te verlenen.

Volgens abdis Henrica van Erp reed de bisschop met zijn leger naar Oostbroek waar hij de nacht doorbracht



met toestemming van de abt. De kroniekschrijver Lambertus Hortensius geeft meer bijzonderheden: de avond begon te vallen, toen de bisschop bij het Oostbroekse bos aankwam. De bisschop had duidelijk sterk aan macht ingeboet:

*“Hij liet de abt naar buiten roepen en vroeg hem of hij ook de poorten voor de neus van hem en zijn troepen dicht wilde houden zoals die van Utrecht. (...) Hij vroeg ook om ‘wat hooi en voer voor onze paarden die door de lange reis vermoeid waren. (...) Michiel de bakker en Hendrik de klokkengieter<sup>11</sup> hebben mij uit de stad gehouden. Ik moet nu van deur tot deur, bedelen om de kost en geld’ zei de bisschop tegen de abt. ‘Daarom kom ik hier eerst vragen of het u belieft mij onderdak te geven. (...) ‘Zeer eerwaarde heer’, zei de abt, ‘ik zou geen beter bericht hebben kunnen krijgen als dat van de komst van Uwe Eerwaarde en zijn gezelschap. Alles wat u nodig hebt: het is van u en neem het ook’.”<sup>12</sup>*

Daarna kwamen gezanten uit de stad Utrecht naar Oostbroek om te onderhandelen. Men bood de bisschop toegang tot zijn stad aan, mits hij zonder zijn leger kwam. Uiteindelijk weigerde bisschop Hendrik juist hierom Utrecht binnen te gaan, omdat hij zijn troepen niet mocht meenemen.

Ook Vrouwenklooster maakte weer kennis met troepen die de bisschop ondersteunden, te meer daar het klooster bij die gelegenheid werd gedwongen de bisschop bij te staan in de proviandering van zijn leger. Abdis Henrica schreef:

*“Ons klooster had [in 1527] ook grote schade vanwege de soldaten, toen zij op Vredendaal gelegerd waren. Ze dorsten eigenmachtig ons koren voor de paarden en we moesten hen bier, brood, boter en vlees geven, enzovoorts, alles dat we hadden. Een gedeelte van dit krijgsvolk trok weer naar de Vaart en bleef daar die winter gelegerd om grote schade in het Sticht aan te richten. De stad Utrecht had ook veel ruiters en soldaten [binnen de muren] die door brandstichting en plundering ook grote schade aanrichtten in het [omringende] land’.*

Deze schade had alles te maken met het optreden van de Gelderse oorlogsheer Maarten van Rossum, die in het najaar van 1524 was bevorderd tot Gelders veldmaarschalk en zo het opperbevel over de hertogelijke troepen had gekregen. De Geldersen waren op 5 augustus 1527 Utrecht binnengekomen, spoedig gevolgd door Van Rossum zelf. Vervolgens legerde de Utrechtse bisschop troepen in het hiervoor genoemde klooster Vredendaal,

één uur gaans oostelijk van Utrecht gelegen, richting De Bilt. Het waren de eigen troepen van de bisschop die het Vrouwenklooster de grootste schade aandeden. Zij joegen de nonnen van Vrouwenklooster de stuipen op het lijf. Verontwaardigd schreef abdis Henrica:

*“Zij verbrandden onze windmolen en ze braken onze kerk aan beide kanten open en ze sloegen het raam aan de bovenzijde van het Heilige Graf uit en braken dat [graf] in tweeën. Ook werd een tralie in de zaal van het Vrouwenhuis uitgebroken. Daardoor kropen zij naar binnen. Zij namen onze 22 bedden en alles wat we hadden en plunderden ons klooster zo, dat er niet zo veel in het klooster achterbleef. ... Ze grepen onze knechten en namen al onze beesten. Men sloeg hier in het klooster 148 ramen kapot, afgezien van de ramen die ze [buiten het kloostergebouw] op de kloosterhof kapotsloegen.”*

Een jaar later werden in Vrouwenklooster in het voorjaar van 1528 weer troepen gelegd:

*“Op 27 mei 1528 kwam de graaf van Buren, heer Floris van IJsselstein 's morgens om 9 uur hier met veel soldaten en 400 wagens en 900 paarden. Al deze paarden liepen op [grond van] het klooster en buiten op de Hof, maar we*

*hadden toen geen schade binnen in het klooster. Wel maaide men ongeveer drie morgens van onze beste rogge. Het geschut en de soldaten waren op de Ronde Bilt gelegd. Er waren daar geschutsstukken die werden getrokken door 25 paarden.”*

Omstreeks 1543 verzette Gelre zich voor de laatste keer tegen de Habsburgers. Ook in De Bilt, Vrouwenklooster en Oostbroek zou men de gevolgen van de laatste oprisping van Gelders verzet bemerken, dit keer vooral in de vorm van inkwartiering door keizerlijke troepen. Henrica van Erp schreef:

*“[In 1543] legerde Van Burmania<sup>13</sup> zijn soldaten in het Sticht, naar verluidt acht vendels. Ze waren in Westbroek gelegd, en andere dorpen, tot Abcoude aan toe. Op de dag voor St. Victor van het jaar 1543 [in het Sticht 13 mei] kwam jonker Van Raesfelt<sup>14</sup> te Oostbroek met een vendel soldaten. Het waren er wel 50. Een groot deel [werd gelegd] in De Bilt want Zeist lag al vol. ... acht of tien dagen na St. Victor legde Raesfelt [een cordon van] tien vendels om Utrecht. Op ons kloosterterrein waren zoveel [krijgslieden] dat ons priesterhuis, onze bakkerij, onze nieuwe zaal, onze [landbouw]schuur, onze bijkeukens, de gemeenschappelijke eetzaal voor de knechten en de logeerkamers boven*

*allemaal vol waren. Ze verbleven hier vijf dagen en nuttigden onze vier ossen, alsmede een vat boter en 33 vaten bier en vier vette schapen. Ze haalden ook een jong, vet beest uit onze wei en een vet varken uit het kot en brachten die naar de [troepen bij de] Wittevrouwenpoort. Ze stookten onze turf en ons brandhout op en ze beukten de laatste nacht de twee toegangsdeuren van ons klooster open en kwamen met het blanke mes het klooster binnen en riepen met elkaar 'Sla dood, sla [dood]'. Vijf messen werden boven het hoofd van joffer van Buren gehouden. Al onze joffers waren [in hun cellen] in het dormitorium en [hielden zich], bang [als ze waren], slapend. Ik was bezorgd dat ze van angst ziek zouden worden. In de morgen wilden alle joffers in staatsie vertrekken. Toen trokken [de soldaten] naar Oostbroek om daar twee dagen te blijven en eveneens veel ellende aan te richten."*

Maar behalve ellende bracht de nabijheid van de stad ook economisch vertier. De ontginningen van de veengebieden ten westen en ten noorden van de stad maakten de aanleg van kanalen voor turfvervoer nodig. Over Maartensdijks gebied loopt, voor het huis Eyckenstein langs, en nog steeds zichtbaar, de Praamgracht naar de Eem. Op de site van het huis leest men:

*"Voor het huis langs, aan de noordzijde van de Dorpsweg, loopt de eeuwenoude Praamgracht. Al lang voordat Eyckenstein bestond, is deze vaart gegraven als belangrijke vaarroute tussen de Maartensdijksche Vaart ten westen van Maartensdijk en de Eem bij Baarn. Dat gebeurde in de vijftiende eeuw, in de periode dat het veen in de Laagte van Pijnenburg werd ontgonnen. Boten met turf voeren in die tijd af en aan. Een voorloper van de Praamgracht (het Oude Grachtje), die nog niet langs Eyckenstein liep, stamt zelfs al uit de dertiende eeuw. Van de hoge status in de tijd van de turfwinning is nu nauwelijks meer iets te herkennen."*

Een groeiende bevolking had brandstof nodig, en die kwam ook van het oosten en noorden de stad binnen.

Bijna anderhalve eeuw later na de laatste aanslag op Vrouwenklooster, in 1543, vinden er weer belangrijke militaire bewegingen plaats in het gebied van onze huidige gemeente. We lezen bij Craandijk de volgende tekst over de aanval van Lodewijk XIV op de Republiek in het *Rampjaar 1672*:

*"Op [het] huis [Toutenburg, jachtslot van de laatste (aarts)bisschop van Utrecht voor de Reformatie], zoo verhaalt een plaatselijke overlevering, had in 1673*



*de [Franse] maarschalk Luxembourg zijn intrek genomen – Maartensdijk had destijds sauve garde bekomen [een wachtpost] ... Daar naderen in den nacht Staatsche troepen [troepen van de Republiek], om den vijandelijken veldheer te overvallen en op te ligten. Nog intijds gewaarschuwd, ontkomt de maarschalk half gekleed het gevaar. Maar het slot moet het ontgelden en de roode haan kraait boven het dak. Is het huis toen verwoest, dan moet het sedert zijn herbouwd, want in het midden der vorige eeuw was het nog in goeden staat.”<sup>15</sup>*

Overigens vonden niet alleen bij Maartensdijk, maar ook bij een kern als Westbroek tijdens en kort na het rampjaar 1672 militaire bewegingen plaats.

### **De Negentiende eeuw en daarna ...**

We maken nu een sprong naar de negentiende eeuw. We lezen in de *Wegwijzer. Gids voor historisch onderzoek naar verkeer en vervoer in de provincie Utrecht*:

*“Vanwege geldgebrek bij het rijk en de provincies werd de aanleg van de wegen der tweede klasse, vanaf 1821 deels aan particulieren overgelaten. Voorbeelden zijn de straatwegen Soestdijk-De Bilt en Utrecht-Soestdijk met bijbehorende*

*zijwegen. De overheid stimuleerde dit proces door de verlening van concessies. De benodigde middelen werden in zo’n geval bijeengebracht door particulieren, die ook het financiële risico liepen. De rente en aflossing voor de uitgeschreven leningen dienden te worden betaald door middel van tolheffing. De tolleren werden doorgaans verpacht voor enkele jaren. Zodra de lening en de rente daarover waren afgelost, vervielen deze wegen aan het rijk of de provincie.”<sup>16</sup>*

Vanaf 1835 liep door de voormalige gemeente Maartensdijk de verharde tolweg van Hilversum naar Utrecht, over de huidige *Tolakkerweg* en *Koningin Wilhelminaweg*. Zeker is, dat er tussen 1835 en 1874 jaarlijks vele duizenden boerenkarren en zware wagens reden. Gemiddeld kunnen dat er zo’n 10.000 zijn geweest: ruim 300 per dag.

Daaronder waren ook militaire wagens, op weg van en naar de forten onder Utrecht. Aan de tolheffing op deze weg kwam – als laatste in Nederland – op 1 april 1953 pas een eind.

Fort Voordorp was in de defensieve linie die de tolweg doorkruiste een belangrijk onderdeel van de nationale verdediging. Het werd gebouwd in de jaren 1867-1870 en herbergde in de loop der jaren vele militairen, onder anderen in de mobilisatiejaren 1870-1871 en 1914-1918. Imposant waren zijn kanonnen

met een bereik van zes-en-een-halve kilometer in 1879. Tussen 1867 en 1870 kwam ook fort Ruigenhoek tot stand.

Een essentiële bijdrage aan de nationale mobiliteit en defensie vormde ook de aanleg van de spoorwegen. Er was en is een duidelijke verbinding tussen beide zaken: fort Blauwkapel was bijvoorbeeld effectief ingericht om de spoorlijn Utrecht-Hilversum en die van Amersfoort naar Utrecht onder controle te houden. De bijzondere cultuurhistorische waarde van de Biltse forten wordt overigens anno 2012/13 ook door alle betrokken overheden erkend als van groot bovenlokaal belang.

In 1863 kwam dwars door onze gemeente de lijn Utrecht-Amersfoort-Zwolle (van de *Nederlandsche Centraal Spoorwegmaatschappij* - N.C.S.) gereed, waaraan het huidige station Bilthoven kwam te liggen en waaraan het dorp zijn ontstaan te danken had.

Ruim drie decennia later werd als zijtak van deze lijn door de *Utrechtsche Locaalspoorweg Maatschappij* een spoorweg vanaf Den Dolder naar Soest en Baarn aangelegd. Vanaf 1898 reden de treinen van de N.C.S. vanaf Utrecht naar Baarn en maakten het forensen gemakkelijk in de stad Utrecht te werken. In 1901 nam de N.C.S. een tweede lokaalspoorweg in gebruik, aangelegd



*Station Bilthoven 1920. Ansichtkaartenarchief De Historische Kring D'Oude School.*

door de *Nederlandsche Buurtspoorweg Maatschappij*. Bij De Bilt/Bilthoven werd opnieuw een aftakking van de lijn Utrecht-Amersfoort gemaakt, ditmaal via Bosch en Duin naar Zeist. (Op het moment dat ik dit schrijf wordt er overigens weer nagedacht over een andere oude railverbinding zoals die bestond ten tijde van de tram Utrecht-Zeist, (1879-1949) ... Nu nog is het tracé van die oude tramlijn voor langzaam verkeer in gebruik )

In het westelijk deel van de gemeente kwam de Spoorlijn Hilversum - Lunetten te liggen, die in 1874 werd geopend, als zijtak van de spoorlijn Amsterdam - Zutphen (de Oosterspoorweg). Lange jaren lagen er aan deze lijn niet alleen stations in Hollandsche Rading maar ook in Maartensdijk en Groenekan (meerdere stations). De lijn werd, zoals we zagen, bestreken door kanonnen van fort Blaukapel.

## Tot Slot

Voortbordurend op het oeroude verbindingennet binnen onze gemeente kwam in 1937 de rijksweg (die vanaf 1964 Utrechtseweg zou gaan heten) tot stand. Decennia later nam de A28 de zware verkeersdruk die gaandeweg meer op deze weg ging rusten, weg. In de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw werden, onder meer door een zekere ingenieur Anton Mussert reeds voorbereidingen getroffen voor de A27, die de groei van het verkeer over de *Tolakkerweg* en *Koningin Wilhelminaweg* op moest vangen ... Op het moment dat ik dit schrijf zijn deze laatste rijkswegen beruchte filewegen geworden en zitten er weer aanzienlijke veranderingen in het vat. Delen van de gemeente



*Eerste NBM-tram door het fort De Bilt op 5 december 1930 . Archief Fred Meijer.*

worden thans getroffen door ernstige geluidsoverlast. ...

Samenvattend: als iets uit het voorgaande duidelijk is geworden, dan is het wel de grote nationale en regionale betekenis van het grondgebied van de huidige gemeente De Bilt in de afgelopen eeuwen, als het gaat om mobiliteit en defensie. Een bepaald bovenlokaal belang dat onze gemeente meer maakt dan alleen een fraaie woonomgeving: een plek van belang, voor economie, mobiliteit en cultuurhistorie.

Voetnoten:

<sup>1</sup> Deze bijdrage werd gebaseerd op eerdere publicaties in *De Biltse Grift* en op mijn uitgave van de *Kroniek van Henrica van Erp* (Hilversum, 2010, samen met Henk van Looijestein).

<sup>2</sup> Utrecht 2003, pag. 40.

<sup>3</sup> Deze weg werd aangelegd omstreeks 1290 en was een van de eerste met veldkeien geplaveide wegen in Nederland en was samen met de al genoemde Hoofddijk een van Nederlands oudste bestrate wegen. In een oorkonde van 1290 wordt door de Utrechtse bisschop aan de burgers van Utrecht het recht gegeven om tol te heffen tijdens de aanleg van de Steenweg of Utrechtseweg; Meijer, *Kleine Historie*, 165. In 1433 was deze tot aan het schoutshuis van De Bilt bestraat, omdat het in dat jaar uitdrukkelijk verboden werd om op de weg te rijden met ijzer beslagen raderen. Vergelijk *Maandblad Oud-Utrecht* 23 (1950) 83. Langerveld bericht, dat bij de huidige Kapelweg de bestrating ophield en zandpaden naar het oosten liepen; Langerveld, *Het klooster Oostbroek*, 18. Een aantal kernen uit de huidige gemeente De Bilt werd later aangeslagen

om mee te helpen bij het onderhoud en verbeteren van deze Steenweg. In een stuk van 14 juni 1521 draagt de stad Utrecht de volgende dorpen voor: 'die Bilt, Zeyst, Driebergen, Doern, Derthusen, Heess, Oestveen, d'Afterweteringe ende Sunte Mertynsdijck.' Deze dorpen werd gelast 'om elcx enen dach te helpen ... willen'; Asch van Wijck, Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis, III, 16 (nr. 240).

<sup>4</sup> Uit de Tegenwoordige Staat van Utrecht (Amsterdam, 1772.) [Volgens een lokaal goed bekende historicus moeten we de plaats van handeling uitdrukkelijk bij Hollandsche Rading zoeken. (A.J. Maris, Eemnes (Utrecht, 1947.))]

<sup>5</sup> "Anno Domini MCCCLXXII Wilhelmus Juliacensis cum parte de Bronchorst potenter venit in episcopatum Trajectensem et combussit Amerongen, Doerne, Zeyst et Bilt". Uit: De Gelderse Kroniek van Willem van Berchen (druk 1950) ("In het jaar onzes Heeren 1372 rukte Willem van Kleef met de Bronkhorsten met geweld naar het bisdom Utrecht op en verbrandde Amerongen, Doorn, Zeist en De Bilt.")

<sup>6</sup> "Eodem ... tempore Jacobus de Gaesbeeck cum Gelrensibus adunatis Trajectensibus intulit multa dampna: nam Gerlandiam (De Geer bij Jutfaas of Vreeland) et Bilt ante portas Trajectenses incendiis rapinis nemine resistente dampnavit".

<sup>7</sup> Die cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant beghinnende van Adams tiden tot die geboorte ons heren Jhesu, voertgaende tot den iare M.CCCCC ende XVII. Ed. Karin Tilmans, (Amsterdam 2003).

<sup>8</sup> Hendrik (III) van Nassau was de stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland. Volgens Jan Wagenaar, Vaderlandsche Historie, deel IV (Amsterdam 1750) 399, had hij 1000 paarden en 6000 soldaten bij zich. Dit gegeven werd door Wagenaar ontleend aan Henrica van Erps kroniek.

<sup>9</sup> Asch van Wijck, Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis, III, 66-67 (nr. 405).

<sup>10</sup> Over de geschiedenis van deze periode handelt zeer uitgebreid: Lambertus Hortensius, Historie, passim. De geciteerde uitgave is de vertaling van Successiones Ultrajectinae, het geschrift over de tijd van bisschop Hendrik van Beieren door deze Naardense historicus en rector van de latijnse school (omstreeks 1500-1573).

<sup>11</sup> Die bij de Wittevrouwenpoort woonden. Vergelijk Hortensius, Historie, 302.

<sup>12</sup> Hortensius, Historie, 186-187.

<sup>13</sup> Het gaat om de edelman Reinout van Burmania, sedert 1540 drost van Drenthe. NNBW VII, kol. 245v.

<sup>14</sup> Goossen van Raesfelt (1499-na 1546), heer tot Twickel en lid van de Overijsselse ridderschap, uit het Westfaals geslacht van die naam, tak Raesfelt-Oestendorp, op het Huis Oestendorp in Westfalen. In 1537 huwde hij met Agnes van Twickelo, erfdochter van de havezathe Twickel bij Delden en volgde in 1539 zijn schoonvader op in het drostambt van Twente. In de Schmalkaldische oorlog stond hij met 300 man te paard aan de zijde van de keizerlijken (1546). Als drost van Twente was hij er de uitvoerder van de plakkatens tegen de wederdopers en doopsgezinden; NNBW II, kol. 1158v.

<sup>15</sup> Craandijk, Jacobus, en P.A. Schipperus, Nieuwe wandelingen door Nederland (Haarlem 1888) 31.

<sup>16</sup> Wegwijzer, 46.